

ВІДГУК

офіційного опонента професора, доктора педагогічних наук Вихруща А.В. на дисертацію Карпенко Орести Євгенівни "Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (XX – початок XXI ст.)", поданої до захисту на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Актуальність дисертаційного дослідження обумовлена насамперед тим, що Україна лише наближається до повноцінного вирішення проблем опіки над дітьми, які стали жертвами війни, труднощів становлення національної про родинної політики, викликами глобалізованого світу в якому окрім очевидних переваг є значна кількість загроз, достатньо згадати хоча б євросирітство, змінами соціально - економічних відносин, дегуманізацією суспільства. Досвід Польщі може бути цікавим і повчальним для розробки нормативних документів, згадаємо хоча б " Рапорт про інтелектуальний потенціал Польщі" в якому саме родина і діти займають чільну позицію. На нашу думку, одержані результати будуть цікавими також для польських колег, так як з позицій компаративістики, вони одержать змогу побачити, які аспекти їх теоретичних узагальнень і практичного досвіду викликають найбільшу зацікавленість в інших країнах.

Насамперед звернемо увагу на структуру дисертаційного дослідження. У першому розділі виокремлено проблему базових понять, концептуальні засади і методологічні підходи опіки над дітьми. Хоча два останні питання можна було б поєднати (методологія передбачає концептуальні засади), така авторська позиція викликає схвалення. У другому розділі пропонується авторська періодизація, наявність якої дозволяє уникнути хаотичного нагромадження історичного матеріалу. Центром третього розділу, на нашу думку є моделювання діяльності вихователя. Закономірно, що наступні розділи присвячено проблематиці трансформаційних змін і важливості педагогічних ідей для українського соціуму.

Аргументованістю відзначаються наявні суперечності, насамперед між традиційним проголошенням державою необхідності розширення сімейних форм опіки і реальним зростанням кількості дітей-сиріт, збільшенням загрози виникнення соціального сирітства, потребою комплексного сприймання системи опіки над дітьми та внутрішнім дисбалансом між її окремими компонентами.

Лаконічністю та точністю відзначаються об'єкт, предмет, концепція дослідження. Із семи завдань найбільшу зацікавленість викликають дефініції базових понять дослідження, виокремлення основних етапів розвитку опіки над

дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі досліджуваного періоду, особливості становлення і трансформації сімейних та інституційних форм опіки над дітьми, а також аксіологічний вимір проблематики і проектування студентами педагогічних університетів власної опікунсько-виховної діяльності з дітьми. Окремо варто відзначити навчально-методичний комплекс для викладачів і студентів педагогічних університетів України "Теоретичні та методичні засади опіки над дітьми у Польщі".

Вдало обрано хронологічні межі дослідження. Відзначаємо інформаційні додатки. Зміст автореферату відповідає тексту дисертації.

Перебування автора на стипендіальних студіях у закладах вищої освіти Польщі, стипендія імені Лейна Кіркланда за підтримки Польсько-Американського Фонду Свободи і Польсько-Американської Комісії Фулбрайта у категорії «молоді науковці» в галузі «суспільні науки» в Університеті імені Адама Міцкевича (Познань), під час якої дисертант пройшла двосеместрове навчання і двотижнєве стажування у дитячому будинку № 2 м. Познань, за результатами яких захистила роботу на тему «Інституційні форми опіки і виховання дітей-сиріт у Польщі» («Instytucjonalne formy opieki i wychowania dzieci osieroconych w Polsce»), міжнародний грант для молодих науковців на виконання польсько-українського проекту «Професійна кар'єра майбутніх педагогів Польщі й України» наукове стажування в Інституті педагогіки Університету Марії Кюрі-Скłodовської (Люблін), а також в Інституті педагогіки Суспільної Академії Наук (Лодзь), стипендія Фонду Австрійської Республіки для кандидатів наук (OEAD) в Інституті соціальної педагогіки Університету ім. Леопольда і Франца (Інсбрук), де автор досліджувала теорію і практику опіки над дітьми в країнах Європейського Союзу, стажування в Брестському державному університеті імені О.С. Пушкіна, де вивчався досвід підготовки майбутніх педагогів до опікунсько-виховної роботи з дітьми сприяло підготовці якісного, системного наукового дослідження.

Відзначаємо значний перелік авторських публікацій, серед яких монографія, статті у вітчизняних і зарубіжних журналах, монографія (у співавторстві : "Wizja kariery zawodowej młodzieży polskiej i ukraińskiej kończącej studia pedagogiczne", яка опублікована в Кракові, у відомому і авторитетному видавництві " Impuls". Публікація основних результатів дисертації здійснено упродовж 2014 - 2017 років.

Для оцінки новизни одержаних результатів, виокремимо найважливіші, на нашу думку, аспекти.

Насамперед відзначимо вдалу спробу поєднати гуманістичний, антропологічний, аксіологічний, системний, діяльнісний, конкретно-

історичний, культурологічний, герменевтичний, парадигмальний, синергетичний, феноменологічний, наративний підходи, здійснити цілісний ретроспективний аналіз й узагальнення змісту і форм опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі як складного діалектичного процесу, в якому відображено особливості розвитку теорії опіки та опікунської практики у всіх взаємозв'язках і взаємозалежностях, акцентування уваги на методологічних, теоретичних, технологічних аспектах.

Перевагою дисертаційного дослідження є увага до системи базових понять. На думку автора опіка має багатозначний характер: опіка над дітьми, над самотніми, молоддю, хворими, а також цей вираз вживають стосовно рослин, звірів, технічних пристроїв. Поняття пов'язане з лікувальною, педагогічно- психологічною, домашньою, духовною опікою тощо. Термін "опіка" вживається у значенні допомоги, захисту, охорони, допомоги, запобігання, кожне з яких має різну мету і способи застосування. Суспільство вимагає опіки від батьків, громадських організацій, школи, місця праці, держави, надаючи їм повноваження чи обов'язок приймати рішення у царині опіки та виховання. Дисертант пропонує визначення поняття "опіка над дітьми" розглядати в широкому значенні (забезпечення дітям необхідних умов для задоволення їхніх потреб у повсякденному житті, надання соціально-терапевтичної допомоги опікунсько-виховними та освітніми установами, відповідальність дорослого за долю тих, хто її отримує) і у вузькому контексті (діяльність дорослих, спрямована на задоволення базових потреб дитини, яка опинилася у скрутній життєвій ситуації, створення психолого-педагогічних умов для формування особистості). Аналогічно визначено також зміст теоретичного конструкту "розвиток опіки над дітьми" як історико-педагогічного феномену у двох значеннях: широкому (новелізація соціальної опіки, політики щодо вироблення загальної стратегії опіки над дітьми в усіх опікунсько-виховних закладах, освітніх установах, інституціях позашкільної освіти тощо) і вузькому(новелізація опікунсько-виховної діяльності для задоволення потреб дітей, пов'язаних з розвитком різноманітних сфер особистості). Погоджуючись із змістовою характеристикою базових понять зауважимо доцільність їх поєднання. Спроби у свій час визначати поняття "виховання" в широкому і вузькому значеннях, виявилися, на нашу думку недостатньо вдалими.

Як позитивний факт відзначаємо увагу до питань аксіології. Аксіологічні теорії, аксіологічне мислення про другу особу, як стверджує Й. Тішнер, є чимось більшим, ніж тимчасовим актом свідомості, а виступає проявом доброї волі людини після подолання небажання, ворожості, спокуси втечі та ін. Воно є можливістю вийти за межі перспективи «одновимірної

людини». Аксіологічний підхід забезпечує поєднання педагогічної теорії і практики опіки над дітьми, вивчення можливостей задоволення потреб дитини, насамперед потреби бути в безпеці, її цінностей, що відповідають особистим запитам і нормам у певній життєвій ситуації, формування у неї життєвих цілей, становлення, функціонування і розвитку ціннісно-смислової сфери особистості, врахування різноманітності ціннісного наповнення опікунсько-виховної діяльності сімейних та інституційних форм опіки, навколишнього середовища, що сприятиме подальшій гуманізації суспільного життя, опікунській діяльності з орієнтацією на особисті потреби дитини та виокремленню першочергових проблем у сфері опіки над дітьми. Аксіологічний підхід передбачає дослідження процесу формування системи ціннісних орієнтацій дитини, удосконалення її вміння здійснювати вибір і нести відповідальність за нього. Це, своєю чергою, сприяє самопізнанню, розвитку відповідальної позиції, вміння орієнтуватися в складній системі ціннісних викликів.

Заслугою автора є увага до закономірностей успішної діяльності. Праксеологія, основоположником якої вважають польського логіка і філософа Т. Котарбінського, зорієнтована на розробку методологічних основ ефективної раціональної діяльності у суспільстві. Використання її дало нам можливість проаналізувати опікунську діяльність з точки зору формування відповідної системи категорій та принципів, розробки ефективних нормативних систем діяльності у контексті конкретних соціокультурних умов Польщі, критичного осмислення людської діяльності з погляду її методів та соціальних перспектив.

На достатньому науковому рівні аналізуються питання створення можливостей для організації сімейних та інституційних форм опіки, соціальний захист дітей; культурно-освітні (культура, національні традиції, освітні реформи, етнопедагогічні засади опіки і виховання дітей, доброчинна діяльність благодійних товариств, пошук інституційних та сімейних форм опіки над дітьми і їх удосконалення, зародження опікунсько-виховних концепцій та їх впровадження, опікунсько-виховна діяльність освітніх установ та позашкільних інституцій, підготовка дітей до самостійного життя й вибору професії, забезпечення права сиротам на опіку, навчання, освіту, становлення і розвиток опікунської педагогіки).

Уваги заслуговує авторська періодизація розвитку опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі у визначених хронологічних межах, характеристика змісту кожного з них здійснюється відповідно до обраних критеріїв (ставлення до дитини як суб'єкта/об'єкта соціально-педагогічного процесу, специфіка осмислення соціально-політичних, культурно-історичних і теоретико-методичних засад опікунсько-виховної діяльності, становлення і розвиток опікунської педагогіки, пов'язаної з аксіологічним контекстом).

Особливу зацікавленість викликає: перший (1900 – 1918) – накопичення педагогічного досвіду у сфері опіки над дітьми і, другий (1918 – 1939) – кристалізація опікунсько-виховної діяльності з дітьми та її теоретичне осмислення, а також шостий період (2004 – 2017) – інтенсивного реформування концептуальних засад опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі у контексті євроінтеграційних процесів.

Як позитивний факт відзначаємо дослідження різноманітних форм опіки, яка здійснювалася в основному через костел або релігійні інституції, почали виникати притулки, метою яких було забезпечення основних потреб: фізична безпека, релігійне і моральне виховання, а інколи навчання читанню, письму і математиці. Поширення сирітства і безпритульних дітей була обумовлена війнами, бідністю, епідеміями. Тому так важливо було створювати притулки, дитячі будинки, а також інші осередки, в яких діти отримували б підтримку і допомогу. На початку XX ст. проблема опіки над дітьми, зокрема, сиротами, розглядають у контексті суспільної ситуації у Польщі (прийняття Закону «Про опікунське виховання неповнолітніх» (02.07.1900), розгортання добродійної діяльності Варшавського, Люблінського, Краківського, Радомського благодійних товариств і асоціацій). Йдеться насамперед про залежність виконання опікунських функцій державою. Особливу увагу дисертант звертає на "сиротинські гнізда", які появилися тоді, коли основним методом розв'язання проблем сирітства стала добродійність. Перший такий заклад заснував К. Єжевський (1909) у Станіславчику біля Перемишля у маєтку

К. Любомирського і особисто керував ним упродовж двох років. Згодом при допомозі багатьох спонсорів утворилися наступні осередки. Концепція сиротинських гнізд мала багато противників, котрі недооцінювали її, вважали мало реальною, хоча й новаторською. Соціальну опіку регулював Закон від 12 грудня 1909 р., яким передбачалася виплата пенсій удовам і сиротам, які опинилися у скрутному становищі після смерті своїх годувальників – лікарів, священиків, вчителів. Повчальним є досвід становлення незалежної держави. Цей повчальний досвід заслуговує на особливу увагу.

Контроль у сфері опіки над дітьми здійснювали міністерства та спеціальні установи. У 1918 р. створено Міністерство соціальної опіки і праці, Міністерство громадського здоров'я. У зв'язку з широким колом проблем, охопити усі сфери діяльності було надзвичайно складно. Відповідно до розпорядження 1919 р., функціонувало Міністерство громадського здоров'я, при якому утворено департамент опіки над дітьми та молоддю, який займався опікунськими установами. Підготовлено низку інструкцій, розроблено проект про організацію закладів опіки над дітьми і молоддю, який передбачав надання допомоги товариствам опіки над дітьми і молоддю, усім позашлюбним дітям.

На думку дисертанта міжвоєнний період є важливим і переломним етапом у сфері опіки, перехідним між філантропією та створеною державною системою опіки у Польщі, для якого характерні інтенсивний розвиток різних форм опіки, поява багатьох концепцій виховання дітей, позбавлених батьківської опіки, виокремлення опіки над дітьми у системі соціальної опіки та уточнення її загальних засад (В. Шенайх, Ю. Бабіцький, К. Кжечковський); боротьба за права дитини (Ю. Бабіцький, Я. Корчак, К. Єжевський), виразником їх інтересів став також Конгрес дитини (1938).

У дисертації звертається значна увага на повоєнний період коли склалася значно сприятливіша ситуація для розвитку опікунсько-виховних закладів і дитячих будинків. Держава намагалася допомогти дітям поєднати навчання у школі з раціональним проведенням вільного часу, чого можна було досягнути виховною діяльністю у позашкільних закладах. Це вимагало також визначення завдань та засад виховання для вчителів й опікунів. Правовою основою регулювання діяльності опікунсько-виховних і освітніх інституцій був Закон "Про розвиток системи освіти і виховання", ухвалений сеймом 15 липня 1961 р. У ньому зазначалося: "особи, які відвідували школи і інші освітньо-виховні заклади, отримували не тільки право на навчання, але й гарантію усестороннього морального, інтелектуального і фізичного розвитку". Для навчання і виховання дітей з особливими потребами створювали спеціальні школи, де вони отримували необхідні знання, а також професійну підготовку.

На думку дисертанта, вартісним стало проведення у 1979 р. експерименту спільно з Відділом здоров'я і соціальної опіки щодо прийняття Відділом освіти і виховання справ дітей віком до трьох років. Експеримент мав на меті повернути якомога більшу кількість дітей з будинків дитини до їх біологічних або прийомних батьків. У ході експерименту вихователям і дирекції дитячих будинків було надано допомогу у запровадженні нової посади педагога-опікунка. Сім'ї було поділено на три групи, залежно від того, як вони контактували з дитиною: часто, іноді, ніколи. У результаті вивчення та аналізу матеріалів 391 дитину було повернуто у сім'ю. Такому результату посприяло і надання матеріальної допомоги.

Доведено, що в Польщі система допомоги для дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачає комплекс дій із виведення дітей з державних установ піклування з метою створення умов для їх виховання та розміщення поза закладами інтернатного типу. Стратегія деінституціалізації дітей-сиріт стала першочерговим завданням у реалізації державної політики їх соціального захисту у більшості країн, починаючи з другої половини XX ст.

Для педагогічної думки Польщі ХХ – початку ХХІ ст. характерний перехід від окремих публікацій до виникнення опікунської педагогіки як нової спеціалізації і галузі педагогічної науки, яка володіє чітко визначеним понятійним апаратом. Соціальну й опікунську педагогіки поєднує предмет дослідження, тобто опіка над дітьми і виховання через опіку. Соціальна педагогіка займається сім'єю й опікунсько-виховними установами, у тому числі соціальною компенсацією недоліків у їх функціонуванні з точки зору теорії виховного середовища. Опікунська педагогіка – сім'єю та опікунсько-виховними установами як формами опіки у трактуванні теорії опіки.

Дисертантом виокремлено опікунсько-виховні ідеї педагогічної теорії та практики Польщі, які доцільно творчо використовувати в сучасному українському соціумі. Міністерству освіти і науки України, Міністерству соціальної політики України, вітчизняним університетам упроваджувати науково-методичні рекомендації при розробці стратегії розвитку системи опіки над дітьми

Серед позитивних здобутків дисертанта варто назвати вдалі спроби моделювання системи опіки, цікаві статистичні матеріали, увагу до сімейних форм, чітке виокремлення перспективних методів виховного впливу (хоча це повинно стати темою окремого монографічного дослідження), увага до результатів дисертацій польських авторів, аналіз доробку видатних польських педагогів, добротна бібліографія, змістовні додатки, насамперед Д (авторська програма), Е (перелік дисертацій), Ж (освітні діячі), особливо вдалим є додаток З (етапи, представники, ключові положення). Доцільно більше уваги звернути на програму "500 +", яка реалізується від 1 квітня 2016 р.

Теорія та практика опіки над дітьми, на думку дисертанта, свідчить, що теоретичні напрацювання польських педагогів недостатньо використовуються для подолання суперечностей між потребою комплексного сприймання системи опіки над дітьми та внутрішнім дисбалансом між її окремими компонентами; об'єктивною потребою ефективно розв'язувати опікунсько-виховні проблеми в соціальній сфері України та недостатністю осмислення історичного розвитку опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі, що перешкоджає створенню і реалізації науково обґрунтованих концепцій опікунської діяльності в українському соціумі.

Не викликає заперечення практичне значення одержаних результатів дослідження, тим більше, що основні наукові положення та висновки знайшли практичне втілення у процесі професійної діяльності автора, під час викладання теоретичного матеріалу і проведення семінарських занять з навчальних дисциплін "Опіка над дітьми", "Історія педагогіки", "Історія дошкільної

педагогіки", "Теорія і практика виховання", за матеріалами дослідження розроблено й апробовано навчально- методичний комплекс "Теоретичні та методичні засади опіки над дітьми у Польщі", який включає програму авторського курсу для студентів педагогічних спеціальностей "Опіка над дітьми у Польщі", навчальний посібник "Опіка над дітьми у Польщі", науково-допоміжний бібліографічний покажчик "Опіка над дітьми у Польщі у порівняльно-історичній ретроспективі (1900 – 2016)".

Окрім значної кількості позитивних аспектів дисертаційне дослідження має певні недоліки, які не впливають на загальну позитивну оцінку роботи.

1. У параграфі 1.1 використано значну кількість визначень суті базових понять у працях вітчизняних авторів. На нашу думку, саме в цьому параграфі більш актуальним був би результат наукових пошуків польських дослідників. Тоді можна було б з допомогою порівняльних таблиць показати спільні та відмінні сутнісні характеристики і зробити це в параграфі 5.1. Для логічної структури параграфу можна було б використати частину визначень з параграфу 3.1. і 3.2.

Певною мірою цей недолік проявляється і в наступному параграфі, який необхідний для розуміння суті досліджуваної проблеми в контексті європейських традицій. Дисертантка успішно використовує інформацію щодо опіки в різних країнах. У той же час саме в цьому параграфі доцільно більше уваги звернути на досвід Польщі, вплив досвіду інших країн і вплив польських теоретиків і практиків на європейські традиції.

2. На нашу думку, автору в контексті вимог логіки щодо визначення суті базових понять доцільно більш критично підійти до узагальнень польських колег. Наприклад у авторефераті, а відповідно і в дисертації підкреслюється, що опікунська педагогіка – це "теорія діяльності, метою якої є задоволення потреб дітей і молоді (Я. Мацяшкова); одна з дисциплін педагогічної науки, яка вивчає та обґрунтовує умови, мету, зміст, організацію опікунсько-виховної діяльності (А. Кельм); наука про опікунсько-виховну діяльність, спрямовану на задоволення і регулювання потреб дітей дорослими, оскільки вони самі цього зробити не можуть або не зуміють (Г. Гаєвська); дисципліна, яка тісно пов'язана із соціальною і спеціальною педагогікою, яка досліджує проблеми опіки над підростаючим поколінням (В. Оконь)". Очевидно, що перше визначення характеризує будь-який виховний процес і є надто широким, у наступних визначеннях використана тавтологія (опікунська педагогіка - опікунська діяльність).

3. Перший період не випадково завершується 1918 роком. На нашу думку п'ятий період доцільно розділити на два етапи, виокремивши початок

незалежності Польщі з оцінкою переваг і недоліків опіки над дітьми в нових соціально - економічних умовах.

4. Враховуючи той факт, що видатний польський педагог Януш Корчак був першим автором, який вибудував чітку систему прав дитини, яка залишається неперевершеною до наших днів і стала основою популярної ідеї асертивності доцільно більше уваги звернути на цей аспект.

5. При оцінці переваг і недоліків системи опіки до 1939 року доцільно більше уваги звернути на порівняння виховання польських і українських дітей.

Вивчення змісту дисертації дозволяє зробити наступний загальний висновок.

О. Є. Карпенко виконала актуальне дисертаційне дослідження, яке відповідає вимогам до робіт, поданих на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук, зокрема, пунктам 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24.07.2013 року. Ореста Євгенівна Карпенко заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Доктор педагогічних наук,

професор кафедри психології та соціальної

роботи Тернопільського національного

економічного університету

А.В. Вихрущ

Підпис	<i>А.В. Вихрущ</i>
Завіряю:	<i>Ореста Євгенівна Карпенко</i>
Зав. загальним відділом	